

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РОЛИ, ЗАКОНОМЕРНОСТЕЙ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВ, ЛИТЕРАТУР, ФОЛЬКЛОРА БЕЛАРУСИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ И МИРОВОЙ КУЛЬТУР

ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎЧЫ СЛОЎНІК “РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ”: ЗМЕСТ І ПРЫНЦЫПЫ ЎКЛАДАННЯ

Г.А. Арцямёнак
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

Лінгвакраіназнаўчыя слоўнікі ажыццяўляюць збор і апісанне намінацыйных моўных адзінак, якімі абазначаны рэаліі, што маюць агульнанародную этнакультурную і сацыяльна-гістарычную значнасць для пэўнай краіны, з’яўляюцца найбольш яркім выяўленнем яе матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, наглядным адлюстраваннем нацыянальнай спецыфікі менталітэту яе жыхароў на фоне іншых дзяржаў, этнасаў, культур. Узнікшы з патрэб міжэтнічнай камунікацыі і лінгвадыдактыкі, на сённяшні дзень падобныя даведнікі выйшлі за межы свайго першаснага прызначэння і выступаюць свайго роду прэзентацыйнай энцыклапедыяй жыцця пэўнага народа і яго дзяржавы як для замежнікаў, так і для грамадзян краіны – аб’екта апісання. Невыпадкова сапраўднай культурнай падзеяй для Расійскай Федэрацыі стаў выхад падрыхтаванага ў Інстытуце рускай мовы імя А.С. Пушкіна фундаментальнага выдання “Россия. Большой лингвострановедческий словарь” пад рэд. Ю.Я. Прохарава (2007).

Кафедрай беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава вядзецца праца па стварэнні комплекснага сучаснага даведніка “Рэспубліка Беларусь: лінгвакраіназнаўчы слоўнік”, які, па задуме складальнікаў, павінен зафіксаваць найбольш актуальныя лінгвакраіназнаўчыя рэаліі нашай краіны, паказаць іх важнасць і знакавы, сімвалічны характар для беларусаў. Актуальнасць даследавання абумоўлена патрэбамі ўдакладнення пераліку і прынцыпаў адбору моўных адзінак для названага выдання.

Мэта артыкула – акрэсліць асноўныя тэарэтычныя падыходы да ўкладання лінгвакраіназнаўчага слоўніка “Рэспубліка Беларусь”.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання з’яўляюцца падрыхтаваныя і запланаваныя артыкулы лінгвакраіназнаўчага слоўніка, а таксама іншых беларускіх энцыклапедыяў і спецыялізаваных даведнікаў з лінгвакраіназнаўчай інфармацыяй. Метады і метадыкі даследавання: апісальна-аналітычны, эксцэпцыя моўных адзінак, кантэнт-аналіз.

Вынікі і іх абмеркаванне. Пры складанні слоўнікавых артыкулаў лінгвакраіназнаўчага даведніка “Рэспубліка Беларусь” выкарыстоўваюцца энцыклапедычныя, навуковыя і навукова-папулярныя выданні, даведнікі, мастацкая і краязнаўчая літаратура, часопісныя, газетныя, інтэрнэт-публікацыі. У слоўніку падаецца інфармацыя пра найбольш вядомыя персаналіі і рэаліі, звесткі пра гісторыю, геаграфію, мастацтва, прыродныя феномены краіны, якія ствараюць шырокі культурны кантэкст, што знайшоў адлюстраванне ў беларускіх намінацыйных адзінках. Артыкул слоўніка мае наступную структуру:

- загаловачнае слова або словазлучэнне з указаннем граматычных і стылістычных характарыстык, варыянтаў наймення;
- тлумачэнне лексічнага значэння слова або семантыкі ўстойлівага выразу ці энцыклапедычнае тлумачэнне ўласнай назвы; пры неабходнасці падаецца таксама этымалагічная даведка;
- звесткі энцыклапедычнага характару пра месца і значэнне дадзенай рэаліі ў гісторыі і культуры Беларусі. У артыкулах, прысвечаных грамадскім дзеячам, пісьменнікам, мастакам, навукоўцам, прыводзяцца іх кароткія біяграфіі;
- апісанне нацыянальна-культурнага фону загаловачнай адзінкі: статус рэаліі ў бытавой моўнай свядомасці і яго змены (калі яны мелі месца), найбольш пашыраныя асацыяцыі і падтэксты;
- інфармацыя пра адлюстраванне рэаліі, вербалізаванай моўнай адзінкай, у літаратуры і мастацтве, сучасным грамадска-культурным і сацыяльна-палітычным дыскурсе;

– звесткі пра ўстойлівыя моўныя і маўленчыя адзінкі, звязаныя з названым феноменам, спосабы вербальнага выражэння нацыянальна-культурнага фону загаловачнага слова: наяўнасць пераноснага значэння, гутарковых сінонімаў, утвораных ад уласных імёнаў апелятываў, сталых эпітэтаў; выпадкі ўключэння заглавачнай лексемы ў склад фразеалагізмаў і парэмій, перыфраз, устойлівых параўнанняў, эўфемізмаў; наяўнасць дэрывацыйнага гнязда і другасных анамаліяў адзінак; сімвалічныя ці побытавыя канатацыі і г.д.

Паколькі лінгвакраізнаўчы падыход мае вельмі шмат агульнага з лінгвакультуралагічным, які засяроджвае ўвагу пераважна на ментальных фактах, у слоўнікавых артыкулах знойдуць адлюстраванне беларускія казачныя персанажы, зааморфныя вобразы, разнастайныя міфалагемы, эталоны, стэрэатыпы, а таксама з’явы традыцыйнай народнай культуры і прэцэдэнтныя тэксты.

У цяперашні час рэестр слоўніка налічвае каля 350 адзінак, якія мяркуюцца размясціць у алфавітным парадку. Разам з тым іх можна сістэматызаваць і паводле прадметна-тэматычнага прынцыпу, напрыклад: 1) назвы грамадска-палітычных і вытворча-гаспадарчых рэалій (*аграгарадок, агратурызм, БелАЗ, бровар, “Гомсельмаш”, калгас, МАЗ, МТЗ, “Нафтан”, Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь*), 2) культурна-гістарычныя найменні (*БНР, берасцяныя граматы, валатоўка, валачобнікі, Вялікае Княства Літоўскае, Грунвальдская бітва, песняры, Славянскі базар, Смаргонская акадэмія, філаматы*); 3) назвы з’яў інтэлектуальна-духоўнай сферы (*асветнік, батлейка, Дзень пісьменства, кніга, мова, Нацыянальная бібліятэка*); 4) намінацыі этнаграфічна-бытавых артэфактаў (*абрус, андарак, арнамент, бабка ‘страва’, бульба, драпікі, жалейка, крупнік, куфар, лазня, ручнік*); 5) назвы характэрных прыродных аб’ектаў (*балота, бусел, валун, васілёк, журавіны, жыта, зубр, канюшына, лён, мядзведзь, шыпышына*); 6) этнічныя і лінгвістычныя тэрміны і номены (*аканне, апостраф, балты, беларуская мова, беларусы, двухмоўе, дэканне, кітабы, ліцвіны, тарашкевіца, трасянка*); 7) антрапонімы (*Алексіевіч Святлана, Алфёраў Жарэс, Альгерд, Багдановіч Максім, Бацька Мінай, Вітаўт, Домрачава Дар’я, Драздовіч Язэп, Каліноўскі Кастусь, Купала Янка, Машэраў Пётр, Сапега Леў, Скарына Францыск, Цётка, Чародзей Усяслаў*); 8) тапонімы (*Браслаўскія азёры, Курапаты, Ляўкі, Нёман, Няміга, Чарнобыль*); 9) другасныя онімы (*“Атлант”, “Беларуськалій”, “Камунарка”, “Людзі на балоце”, “Лявоніха”, “Новая зямля”, “Пагоня”*).

Прывядзём прыклад пробнага слоўнікавага артыкула, распрацаванага кандыдатам філалагічных навук К.С. Півавар.

Алексіевіч Святлана. Беларуская пісьменніца і журналіст, піша на рускай мове. Нарадзілася 31 мая 1948 г. у Івана-Франкоўску (Украіна) у сям’і вайскоўца, скончыла факультэт журналістыкі БДУ. Жыве ў Мінску. Творы Алексіевіч грунтуюцца на сотнях інтэрв’ю з удзельнікамі важных і балючых падзей, што былі перажыты савецкімі людзьмі ў XX стагоддзі – Вялікая Айчынная вайна, вайна ў Афганістане, аварыя на Чарнобыльскай атамнай станцыі, распад СССР. Па словах пісьменніцы, яна працуе ў жанры дакументальнага рэпартажу і “гісторыі пачуццяў”. Творы насычаны вобразна-выяўленчымі сродкамі жывой сучаснай мовы: *цынкавыя хлопчыкі ‘загінулыя ў Афганістане маладыя салдаты’; на атам з рыдлёўкай ‘іранічна пра сродкі барацьбы з наступствамі аварыі на ЧАЭС’ і інш.* У 2015 г. С. Алексіевіч атрымала Нобелеўскую прэмію па літаратуры “за шматгалосую творчасць – помнік пакутам і мужнасці ў наш час”. Па яе творчасці пастаўлены спектаклі і зняты фільмы. Сярод моў, на якія былі перакладзены творы С. Алексіевіч, – беларуская, англійская, шведская, нямецкая, грузінская, нарвежская, кітайская. У 2018 г. у беларускім перакладзе апублікаваны пяць кніг, аб’яднаных у цыкл “Галасы ўтопіі”: “У вайны не жаночы твар” (пераклад В. Акудовіча), “Апошнія сведкі. Сіла дзіцячага голасу” (пераклад Б. Пятровіча), “Цынкавыя хлопчыкі” (пераклад А. Хадановіча), “Чарнобыльская малітва. Хроніка будучыні” (пераклад У. Арлова), “Час сэканд-хэнд” (пераклад С. Дубаўца).

Заклучэнне. Падрыхтоўка лінгвакраізнаўчага слоўніка “Рэспубліка Беларусь” мае на мэце далучыць чытачоў да багацця этнічнай культуры беларусаў, дапамагчы ўсвядоміць і ўспрыняць беларускую мову як неацэнны нацыянальна-культурны феномен і скарб. Слоўнік можа быць выкарыстаны настаўнікамі і вучнямі ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі як дадатковы дапаможнік па прадметах “Беларуская мова” і “Беларуская літаратура”, выкладчыкамі і студэнтамі вышэйшых навучальных устаноў для павышэння моўнай і культуразнаўчай кампетэнцыі, замежнымі студэнтамі для больш блізкага і падрабязнага знаёмства з нашай краінай, турыстамі з мэтай распрацоўкі экскурсійных маршрутаў, а таксама ўсімі, хто цікавіцца беларускай мовай, літаратурай, культураю і краязнаўствам.